

KAZNOVANJE ŽENSK V SLOVENIJI

Darja Tadič

Namen prispevka

Je nasloviti področje izvrševanja kazenskih sankcij, ter osvetliti njegov pogosto prezrt element; to je kaznovanje žensk. Prispevek skuša poiskati odgovor na vprašanje, kako se izvršuje kaznovanje žensk v Sloveniji, kakšna politika kaznovanja se v praksi uveljavlja in predvsem katerim posebnostim tega področja kaznovanja velja v prihodnje posvečati večjo pozornost.

Metode

Prispevek temo sprva uokviri s kratkim pregledom teoretičnih in raziskovalnih spoznanj s področja kaznovanja žensk in s tem prikaže posebnosti, ki se oblikujejo ob stiku ženske z odvzemom svobode. V drugem delu se prispevek posveča prikazu aktualne slovenske prakse na področju dela z zaprtimi ženskami in v tem delu povzame temeljne elemente prakse in s tem povezana praktična spoznanja iz edinega ženskega zavoda za prestajanje kazni zapora (ZPKZ Ig) v Sloveniji. V zadnjem delu prispevek združuje teoretična spoznanja s spoznanji obstoječe prakse in naniza ključne predloge za postopanje v prihodnosti.

Ugotovitve

Prispevek prinaša ugotovitev, da je slovensko kaznovanje žensk primer dobre prakse, ki skuša slediti aktualnim strokovnim spoznanjem, hkrati pa pokaže, da obstajajo velike potrebe po sistemskih ureditvah, ki bodo ženskim specifikam prestajanja kazni bolj naklonjena ter na nezanemarljive potrebe po specializiranih načinih obravnave zaprtih žensk, o katerih velja v prihodnosti razmišljati.

Izvirnost/pomembnost prispevka

Je v združevanju teoretične podlage s konkretnimi okoliščinami, ki jih razkriva praktično delo specifičnega zavoda. Prispevek je namenjen tistim poslušalcem, ki so na kakršenkoli način vpeti v oblikovanje teorije in prakse na področju kaznovanja, predvsem pa tistemu delu strokovne javnosti, ki sodeluje pri oblikovanju pobud za spremembe na področju kaznovanja ali na področju strokovnega dela z ženskami.

Ključne besede: kaznovanje, ženske, Zavod za prestajanje kazni zapora Ig, spol

1 UVOD

V Zavod za prestajanje kazni zapora Ig (v nadaljevanju ZPKZ Ig), edinem zavodu, ki izvršuje kazenske sankcije za žensko populacijo, se namešča vse obsojene, priprte¹ ali uklonilno kaznovane ženske v Sloveniji. V tem zavodu je nameščenih vse več oseb, saj se je povprečno število zaprtih žensk v zadnjih desetih let podvojilo. V skladu s splošnim "zahodnim" trendom je za Slovenijo značilno tudi, da število zaprtih žensk narašča bistveno hitreje kot število zaprtih moških. Vprašanje o odzivu prakse in ustrezni strokovni obravnavi je zato še posebej aktualno.

Raziskovalci ugotavljajo, da so na družbeno oblikovano vsebino ženskega spola vezane mnoge posebnosti, ki se še posebej izražajo ob izkušnji in soočanju žensk z odvzemom svobode. Med akademsko in drugo strokovno literaturo še posebej izstopajo opozorila na naslednje specifikke zaprte ženske populacije: nosečnost, materinstvo, soočanje z nasiljem, intenzivnejše doživljanje kazni, materialna nesamostojnost in druge. Posebnosti in potrebe, povezane s spolnimi vlogami žensk, se velikokrat prevajajo v dejavnike tveganja, ki se v zaporskem okolju lahko odražajo v obliki slabšega soočanja žensk z odvzemom svobode in posledično manj konstruktivnim oblikam vedenja.

Pričujoči prispevek skuša sistematično oblikovati odgovor na vprašanje, kako se izvršuje kaznovanje žensk v Sloveniji, kakšna politika kaznovanja se v praksi uveljavlja in predvsem katerim posebnostim tega področja kaznovanja velja v prihodnje posvečati večjo pozornost. Odgovori na ta vprašanja so se oblikovala preko sistematičnega združevanja teoretične podlage z obstoječo prakso v specifičnem zavodu, ki se je razkrivala ob neposredni vključenosti v delovni proces zavoda. Prispevek opozori, da Slovenija še vedno nima izoblikovane temeljne politike za delo z zaprtimi ženskami, pri čemer pa primeri dobre prakse iz tujine kažejo, da je ustrezno odzivanje na specifikke te populacije nujno potrebno, saj se na ta način bistveno vpliva na pojavnost tveganega vedenja in stisk med zaprtimi ženskami.

Prispevek v zadnjem delu sicer prinaša ugotovitve, da je slovensko kaznovanje žensk primer dobre prakse, v smislu, da zavod skuša in si želi zasledovati nekatera aktualna strokovna spoznanja. Obenem pa prispevek pokaže predvsem, da obstajajo velike potrebe po sistemskih prilagoditvah, ki bodo zaprtim ženskam bolj naklonjene.

¹ Priprte posameznice se namešča tudi v prostore Zavoda za prestajanje mladoletniškega zapora in kazni zapora Celje

2 ZNAČILNOSTI ZAPIRANJA ŽENSK V SLOVENIJI

Slovenija sledi svetovnim trendom v smislu povečane kaznovalne politike do žensk in je pri tem ujela val nove kriminalne politike in prakse, ki potujeta od ZDA proti Evropi (Pische in Walby, 2009). Pregled statističnih podatkov zadnjih desetih let odkriva dejstvo, da se je število zaprtih žensk v Sloveniji podvojilo; v letu 2003 je bilo dnevno zaprtih povprečno skoraj 33 žensk (Uprava Republike Slovenije za izvrševanje kazenskih sankcij (URSIKS, 2004), v lanskem letu kar 66 (URSIKS, 2014). V zadnjem obdobju je trend hitrega naraščanja števila zaprtih žensk še prisoten. Na prvi dan lanskega leta je bilo v ZPKZ Ig zaprtih 52 žensk, na zadnji dan enakega leta 65 (URSIKS, 2014), na dan 4.6.2014 pa kar 90.

Glede na splošni kaznovalni navdih države podatek o naraščajočem številu zaprtih žensk niti ni preveč presenetljiv. Tisto kar v zvezi z zaprtimi ženskami zbuja več pozornosti je njihov delež med celotno zaprto populacijo. Zaprte ženske v večini držav po svetu predstavljajo relativno majhen del zaprte populacije. Prav razlike v prisotnosti spola v kriminaliteti so najbolj trajna in najbolj stalna značilnost odkrite kriminalitete (Newburn, 2007). Tak trend je stalnica tudi v Sloveniji. V letu 2013 je ženska populacija (235) predstavljala 4,6% med skupnim številom zaprtih oseb (URSIKS, 2014). Vendar pa preprost matematični izračun prikaže, da se je znatno povečala relativna udeležba žensk med zaprto populacijo v Sloveniji. V letu 2003 je delež žensk med zaprtimi osebami znašal 2,9%, lansko leto je ta delež dosegel 4,6%, kar pomeni, da število zaprtih žensk narašča bistveno hitreje kot število zaprtih moških.

V dobi hiper- zapiranja Slovenija sledi ameriški sliki tudi na v tistem delu področju zapiranja žensk, kjer trend neproporcionalne rasti števila zaprtih žensk še posebej izstopa (Mallicoat, 2012). Raziskave kažejo, da se razlog za hitrejše naraščanje števila žensk v zaporih ne nahaja v povečanem obsegu kriminalitete (Lawston in Lucas, 2011). Najbrž je za tovrstni trend smiselno predvidevati, da sta v odnosu do žensk kaznovalnost države in njena politika zapiranja izrazitejše poskočili.

Vse večje število zaprtih žensk se v Sloveniji namešča v Zavod za prestajanje kazni zapora Ig (v nadaljevanju ZPKZ Ig), ki predstavlja posebno družbeno situacijo. ZPKZ Ig je namreč centralni in hkrati edini zavod v Sloveniji, ki izvršuje kazenske sankcije za ženske. Na ta zavod se, poleg za kaznovalno totalno insitucijo značilne dinamike, pripenja še dodatna, v Sloveniji edinstvena raznolikost nameščene populacije. V ZPKZ Ig se namreč izvršujejo vse oblike kazenskih sankcij za ženske: kazen zapora, pripor, uklonilni zapor in mladoletniški zapor (URSIKS, 2014). Poleg tega so ženske v ta zavod nameščene, ne glede na dolžino kazni (ki so vezane na celoten spekter kaznivih dejanj), ženske prihajajo s celotnega področja države in so nameščene v enem zavodu tudi ne glede na njihovo starost.

Opisana raznolikost oblikuje svojstven socialni prostor, ki je še dodatno opremljen s posebnostjo, da so v njem nameščene osebe ženskega spola. Družbeni spol je eden osrednjih principov posameznikovega umeščanja v družbeni zemljevid (Mallicoat, 2012). Na ženski spol pripeta družbena pričakovanja, naloge in norme, se povezujejo v ženske spolne vloge. Družbeno- kulturne značilnosti, ki so vsebovane v ženskih spolnih vlogah, se odražajo v vseh sferah družbenega življenja, tudi na področju kriminalitete in v situaciji, ko se ženska sooča z odvzemom svobode.

3 AKTUALNA STROKOVNA SPOZNANJA O ZAPRTIH ŽENSKAH

Ob pregledu bogate tuje literature in že obstoječih raziskovalnih spoznanj s področja zapiranja žensk, se kot bistvena spoznanja kažejo naslednje ugotovitve:

- ženske v zapor prihajajo po drugačnih poteh kot moški (npr. Bauman, Salisbury, Van Voorhis in Wright, 2012; Grella, Messina in Saxena, 2014; Jokinen, 2011; Gilfus, 2002; Gartner in Kruttschnitt, 2003; European Commission (EC), 2005; Noblet, 2008),
- ženske odvzem svobode doživljajo bistveno drugače kot moška populacija (npr. Fritch, Heath in Lynch, 2012; Faris in Miller, 2010; Loper in Thompson, 2005; Jokinen, 2011; Gartner in Kruttschnitt, 2003; EC, 2005; Salisbury, Van Voorhis in Wright, 2007; Noblet, 2008; Dobbs in Waid, 2012),
- zaprte ženske imajo specifične potrebe in značilnosti (npr. Bauman et al., 2012; Grella et al., 2014; Fritch et al., 2012; Faris in Miller, 2010; Ase- Bente, Friestad in Kjelsberg, 2012; Loper in Thompson, 2005; Jokinen, 2011; Gartner in Kruttschnitt, 2003; EC, 2005; Salisbury et al., 2007; Noblet, 2008; Dobbs in Waid, 2012),
- posebnosti zaprtih žensk so predvsem manifestacije vsebin, ki se pripenjajo na žensko spolno vlogo (npr. Gilfus, 2002; Gartner in Kruttschnitt, 2003; EC, 2005; Salisbury et al., 2007),
- za ustrezno izvrševanje kazni je te specifikke nujno potrebno naslavljanje (npr. Bauman et al., 2012; Grella et al., 2014; Fritch et al., 2012; Faris in Miller, 2010; Ase- Bente et al., 2012; Sandifer, 2008; Loper in Thompson, 2005; Jokinen, 2011; Gartner in Kruttschnitt, 2003; EC, 2005; Salisbury et al., 2007; Noblet, 2008).

O zaprtih ženskah v Sloveniji razpolagamo z majhnim obsegom empirične vednosti. Na Slovenskem je bila ta populacija edine večje praktične raziskave deležna v daljnih sedemdesetih, ko se je v takratnem KPD Ig pričel projekt implementacije socioterapevtske usmeritve v strokovno obravnavo zaprtih oseb (Muršič in Petrovec, 2011). Od tega raziskovalnega prispevka dalje sledi obdobje brez večjega obsega novonastale empirične vednosti.

Če v pregled vzamemo zadnjih deset let, ugotovimo, da je bilo poleg nekaj raziskav za namene diplomskih nalog, opravljenih le nekaj manjših empiričnih orisov kaznovanih žensk v Sloveniji. Na

primer leta 2003 je Damijana Žišt opravila anketo med zaprtimi ženskami z namenom ugotavljanja prisotnosti viktimizacije v času prestajanja kazni. Avtorica v raziskavi ugotavlja, da so ženske poročale o različnih oblikah viktimizacije in da programi, ki bi se na to odzivali, niso na voljo (Žišt, 2003). Manjšo terensko raziskavo je leta 2005 opravil Mitja Muršič, ko je ugotavljal značilnosti obravnave uporabnic drog v ženskem zavodu na Igu. Med drugim je v ugotovitvah izražal predvsem kritični dvom o praktičnem poteku uradno deklarirane obravnave odvisnosti (Muršič, 2005).

O zaprtih ženskah v Sloveniji sicer letno poroča tudi Uprava RS za izvrševanje kazenskih sankcij, vendar po kratkem pregledu poročil zadnjih desetih let izstopa ugotovitev, da se sporočilo vsebinsko ni spremenilo: skozi desetletje si sledi skoraj enaka navedba, da je prestajanje kazni žensk tesno povezano s kulturnimi in družbenimi pričakovanji glede njihove vloge v družini, še posebno vloge matere, ter da so ženske prestajanje kazni velikokrat doživljale kot hudo stisko s stopnjevanimi občutki tesnobe, nemira, krivde in samoobtoževanja (URSIKS, 2004- 2014).

Na družbeno oblikovano vsebino ženskega spola so torej vezane mnoge posebnosti, ki se izražajo ob izkušnji in soočanju žensk z odvzemom svobode. O posebnostih žensk, zaprtih v Sloveniji ni veliko razpoložljivih empiričnih spoznanj, nekateri raziskovalci iz držav s kulturnimi okolji, ki so primerljiva s Slovenijo, pa izpostavljajo predvsem spodnje posebnosti zaprtih žensk.

3.1 Nosečnost

Zaprte ženske, ki so v času prestajanja kazni noseče in tiste, ki v času kazni rodijo, so izpostavljene posebni življenjski situaciji. Prav nosečnost je tisto področje, ki se je v zvezi z zaprtimi ženskami večinoma prvo zabeležilo tudi v pravne akte. V mnogih evropskih državah je še pred leti veljalo, da je bila prav nosečnost edina izrecno priznana posebnost ženske populacije med zaprtimi (EC, 2005). V zvezi z bivanjem novorojenih otrok pri zaprtih materah, se pravna podlaga po svetu močno razlikuje. Slovenska zakonodaja dopušča možnost, da sme otrok do dopolnjenega prvega leta starosti (oziroma ob posebnih pogojih tudi do drugega leta) ostati pri materi, ki je zaprta (Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (ZIKS), 2013).

3.2 Viktimizacija in travma

Velik delež zaprtih žensk se sooča z osebno zgodovino doživetih zlorab (Grella et al., 2014). Raziskave s Finske poročajo, da je največja razlika med zaprtimi mošimi in zaprtimi ženskami povezana z izkušnjo nasilja s strani partnerja: približno tri od štirih zaprtih žensk so že bile žrtve partnerskega nasilja (Jokinen, 2011). Tudi v poročilih drugih raziskav je moč zaslediti, da je vsaj

polovica zaprlih žensk že bila izpostavljena travmatičnim izkušnjam v obdobju pred nastopom kazni (Fritch et al., 2012). Med najpogostejše ugotovljenimi so predvsem izkušnje fizičnega, psihičnega in spolnega nasilja, ki se najpogostejše pojavljajo v partnerskem odnosu ali v obdobju otroštva (Jokinen, 2011). Raziskave, ki preučujejo prisotnost čustvenega nasilja v življenju žensk pred nastopom kazni, prav tako ugotavljajo visok delež tovrstnih izkušenj. Na primer na Norveškem so med zaprtimi ženskami čustvene zlorabe najbolj razširjena oblika doživetega nasilja, o njih je namreč poročalo 39% zaprtih žensk, ki so sodelovale (Ase- Bente et al., 2012). Zaradi visoke prisotnosti ugotovljenih izkušenj viktimizacije in travmatičnih izkušenj, se med zaprtimi ženskami pojavljajo posebne potrebe (Bauman et al., 2012). Tovrstne izkušnje zaprte ženske v času prestjanja kazni predstavljajo posebno tveganje za nastanek težav na področju duševnega zdravja (Fritch et al., 2012). Raziskave kažejo, da je pri ženskah, ki so že imele travmatično izkušnjo, še posebej pogosta tudi uporaba drog (Bauman et al., 2012).

3.3 Materinstvo

Med zaprtimi ženskami je mnogo mater (Bauman et al., 2012). Za ženske je v splošnem značilno, da pogostejše zavzemajo vlogo primarnega vzgojitelja in skrbnika otrok (Grella et al., 2014) v času pred nastopom kazni in tudi po njej (Bauman et al., 2012). Odvzem svobode ženskam je zato na področju starševstva povezan z izgubo ene osrednjih družbenih vlog. Pretekle raziskave so pokazale, da zaprte mame, ki imajo manj stikov z otroki, doživljajo višji nivo stresa (Loper in Thompson, 2005). V zvezi s tem nekateri avtorji predlagajo, da naj se zavodi še posebej posvečajo programom, ki obravnavajo področje materinstva (Sandifer, 2008), saj mame in otroci potrebujejo vodenje pri ohranjanju družinske dinamike (Faris in Miller, 2010).

3.4 Doživljanje kazni

Prestajanje kazni ženske doživljajo težje, soočajo se s pogostejšimi občutki sramu, tudi njihov položaj med prestajanjem kazni je težji in so v družbi izpostavljene močnejšim procesom stigmatiziranja kot moški. Knuuti (2010) navaja, da so zaprte ženske hitreje etiketirane in intenzivneje občutijo krivdo in sram zaradi prestajanja kazni (Jokinen, 2011).

3.5 Materialna odvisnost

Ženske so pred nastopom kazni izpostavljene ekonomski marginaliziranosti bolj kot moški (Grella et al., 2014). Knuuti (2010) na primer ugotavlja, da je ob nastopu kazni na Norveškem dvakrat več žensk kot moških brezposlenih (Jokinen, 2011). Zaprte ženske imajo pogosto nižjo stopnjo izobrazbe, zato za tiste, ki so ob nastopu kazni zaposlene, velja, da pogosteje opravljajo slabše plačana in manj zahtevna dela (Bauman et al., 2012). Z njihovo slabšo izobrazbo in pogostejšo brezposlenost so povezane mnoge finančne in socialne težave in so zato večkrat ekonomsko odvisne od drugih- na primer od partnerja ali socialno- varstvenih prejemkov (Jokinen, 2011).

3.6 Zdravje

Za zaprte ženske velja, da se soočajo s kompleksnimi zdravstvenimi težavami (Ase- Bente et al., 2012) in tako je na primer za zaprte ženske na Norveškem značilno, da bolj pogosto uporabljajo zdravstvene storitve (Jokinen, 2011). Predvsem se med zaprtimi ženskami v večjem obsegu pojavljajo potrebe na področju duševnega zdravja: obravnave psihoz, depresije, anksioznosti (Bauman et al., 2012). Poleg tovrstnih potreb, je z obravnavo žensk seveda povezano tudi vodenje nosečnosti.

3.7 Udeležba pri kaznivih dejanjih

Sodobne raziskave ugotavljajo, da so v splošnem zaprte ženske drugačne od zaprtih moških tudi v smislu manj nasilnih in milejših oblik kaznivih dejanj zaradi katerih so zaprte (Bauman et al., 2012). Obenem raziskave ugotavljajo tudi, da so v situacijah, ko moški in ženske skupaj nastopajo v podobnih kategorijah kriminalitete, ženske vloge pogosto kvalitativno drugačne od moških; ženske so na primer na področju prometa s prepovedanimi drogami večkrat "prenašalke", v nasportju z moškimi, ki aktivnejše zavzemajo vlogo tistih, ki preprodajajo (Bauman et al., 2012).

3.8 Kršitve med prestajanjem kazni

Sodobne raziskave še vedno ugotavljajo, da zaprte ženske v primerjavi z moškimi redkeje izražajo nasilne oblike vedenja in zato predstavljajo manjšo grožnjo varnosti institucije. Ženske predstavljajo tudi manjše tveganje za pobeg (Bauman et al., 2012).

Posebnosti in potrebe, povezane s spolnimi vlogami žensk, se velikokrat prevajajo v dejavnike tveganja (Grella et al., 2014) in zato lahko prispevajo k slabšemu soočanju žensk z zaporskim okoljem (Bauman et al., 2012). Specifični faktorji, vezani na spolne vloge, se pojavljajo tudi med zaprtimi

moškimi (na primer soočanje z ločitvijo od otrok), vendar se med moškimi pojavljajo redkeje oziroma imajo pri ženskah drugačne učinke (Bauman et al., 2012). Prav zato zaprte ženske potrebujejo drugačne in bolj obsežne storitve kot moški (Loper in Thompson, 2005). Opuščanje obravnave za ženske značilnih posebnosti posredno ogroža tako doseganje ciljev postpenalne obravnave, kot tudi varnosti zavoda.

Nekateri strokovnjaki še posebej poudarjajo, da naj bo osrednje vodilo zavodov za ženske bolj povezano z rehabilitativno, kot pa s kaznovalno naravnostjo (Bauman et al., 2012), saj se na tak način med zaprtimi ženskami bistveno zmanjša pojavnost različnih oblik nekonstruktivnega vedenja in se obenem viša tudi varnost zavoda (Bauman et al., 2012). Nekatere države so spoznanja o posebnostih zaprtih žensk že uporabila kot izhodišče za oblikovanje ustreznega odziva penološke prakse. Izoblikovala se je nova filozofija dela z žensko zaprto populacijo- t.i. gender- responsive programi (programi, ki se odzivajo na družbeni spol), ki za izhodišče jemljejo prav tiste razlike med zaprtimi ženskami in moškimi, ki so rezultat spolne socializacije (Mallicoat, 2012). Ti programi zajemajo najrazličnejše vsebine, povezane s potrebami žensk v posameznih zavodih.

4 ZAPRTE ŽENSKÉ V PRAVNIH AKTIH

Vpogled v obstoječo tujo literaturo prinaša bogat nabor teoretičnih in raziskovalnih spoznanj, povezanih s posebnostmi zaprtih žensk. Temeljno spoznanje je, da so zaprte ženske pogosto v večjih pogledih v slabšem stanju kot zaprti moški (e.g. Joukamaa et al. 2010). Posebnosti zaprtih žensk se nanašajo predvsem na spoznanje, da je ta populacija med najbolj ranljivimi in marginaliziranimi člani družbe (Mallicoat, 2012) in je med celotno zaprto populacijo v veliko bolj depriviligiranem položaju (EC, 2005), zato so se na mednarodnem nivoju že izoblikovale listine, ki posebej opredeljujejo pomen ustreznega ravnanja z zaprtimi ženskami.

Evropska zaporska pravila (Svet Evrope, 2006) opozarjajo na potrebe zaprtih žensk, še posebej pa na zagotavljanje posebnih storitev glede na te potrebe. Evropski parlament je leta 2008 sprejel Resolucijo o posebnem položaju zapornic in vplivu prestajanja zaporne kazni staršev na družbeno in družinsko življenje (Devetak, 2008). Tudi Standardna minimalna pravila za ravnanje z zaporniki (United Nations, 1955) posebej opredeljujejo žensko populacijo zaprtih oseb. Kot prilogo dokumentu so bila leta 2010 potrjena Pravila za ravnanje z ženskimi zapornicami, t.i. Bangkok Rules (United Nations, 2011), ki prav tako opozarjajo na potrebe po oblikovanju specifičnih programov za delo z zaprtimi ženskami (Bartels in Gaffney, 2011).

Slovenija sicer sledi nekaterim tujim trendom v smislu višanja števila zaprtih, precej manj pa sledi v smislu prilagoditev in aktualizacije pravnih podlag. Slovensko pravo za posebnosti zaprtih žensk namreč izkazuje majhen interes. Zakonodajalec ženski zaprti populaciji kot edino izrecno posebnost priznava nosečnost, kar je bilo še pred leti značilno za mnoge evropske države (EC, 2005). Slovenska

zakonodaja zaprto žensko posebej naslavlja v zgolj dveh členih ZIKS, to sta 24. in 62. člen, ki opredeljujeta ravnanja v primeru nosečnosti (ZIKS, 2013). Drugi povezani akti (na primer Pravilnik o izvrševanju kazni zapora, Resolucija o nacionalnem programu preprečevanja in zatiranja kriminalitete za obdobje 2012–2016, Zakon o kazenskem postopku) ne tematizirajo zaprtih žensk. V slovenskem sistemu izvrševanja kazenskih sankcij ženska populacija ostaja prezrta in nenaslovljena, kljub temu, da se prav na to populacijo vežejo mnoge posebnosti, ki zahtevajo ustrezen sistemski in strokovni odziv.

5 RAZISKOVALNI DEL: ANALIZA AKTUALNE SLOVENSKE PENOLOŠKE PRAKSE

V zvezi z opisanimi posebnostmi, ki so še posebej prevalentne med zaprtimi ženskami, so strokovnjaki že oblikovali kopico delovnih priporočil in zapisov o primerih dobre prakse. Sledi strnjena analiza v obliki povzetkov priporočil v primerjavi z obstoječo situacijo v ZPKZ Ig in opozorilom na manjkajoče strokovne prakse.

5.1 Viktimizirane ženske in ženske z doživeto travmatično izkušnjo

Aktualna strokovna spoznanja narekujejo predvsem priporočila po ustreznem informiranju zaprtih oseb in uveljavljanju specializiranih programov za obravnavo zaprtih žensk z izkušnjo travme. Poleg tega je med priporočili moč zaslediti tudi poziv k bolj intenzivni individualni obravnavi žensk in intenzivni anamnezi ob začetku kazni. Poleg tega, nekateri avtorji še posebej opozarjajo, da naj se za zaprte ženske izvajajo prilagojeni programi obravnave odvisnosti, ki upoštevajo visoko povezavo med travmo in uporabo drog med ženskami. Poleg naštetih priporočil, avtorji poudarjajo tudi pomen usposabljanja zaposlenih za prepoznavanje in ustrezno odzivanje na osebe, ki so bile travmatizirane ali viktimizirane v preteklosti.

V ZPKZ Ig se ne izvaja noben poseben strokovni program, ki bi naslavljal obravnavo travm ali doživetih viktimizacij, program obravnave odvisnosti se izvaja po protokolu, ki je načeloma enak programu v moških zavodih, za zaposlene pa na tem področju ne potekajo nobeni specializirani programi usposabljanja.

Ob nastopu kazni se v postopek anamneze in diagnostike sicer vključujejo predstavniki različnih strok, vendar glede na kadrovsko stisko in vse večje število zaprtih oseb, nemalokrat za poglobljene anamneze ne ostaja dovolj časa. Strokovni delavci v zavodu izražajo željo po intenzivni individualni

obravnavi žensk, vendar se tudi na ta del dela pripenjajo enake, že omenjene, kadrovske in časovne stiske.

5.2 Materinstvo

V zvezi z materinsko vlogo žensk se kot priporočila navaja predvsem stremljenje k ohranjanju kvalitetnih vezi med zaprtimi ženskami in njihovimi otroki, vodenje strokovnih programov na področju soočanja mater z ločitvijo od otrok ter z občutki sramu in krivde, različni starševski programi, prilagoditve zavodov centraliziranosti (povezovanje mater z otroki preko različnih avdio-vizualnih medijev, kadar so stiki zaradi oddaljenosti oteženi), razširjanje možnosti za obiske z otroki (podaljšan čas obiskov, primerno opremljeni prostori) ter naravnost zavodov v smislu "otroku naklonjenih okolij" (odnosi zaposlenih ob sprejemu otrok, fizični izgled prostorov, kjer se nahajajo otroci, idr).

Uprava RS za izvrševanje kazenskih sankcij v poročilih zadnjih deset let opisuje enake težave s katerimi se srečujejo zaprte ženske, ki so mame: "Ženske so prestajanje kazni in oddaljenost od doma velikokrat doživljale kot hudo stisko s stopnjevanimi občutki tesnobe, nemira, krivde in samoobtoževanja. Težave so bile še večje ob hkratni odsotnosti drugega roditelja (npr. zaradi sočasnega prestajanja kazni), kar je zahtevalo ukrepe za reševanje stiske otrok. Posebne težave, povezane z obravnavo žensk, so se nanašale na obsojenke, pri katerih stiki z družino in otroki niso bili možni" (URSIKS, 2014).

ZPKZ Ig razpolaga s posebno sobo za obiske z otroki, ki je opremljena z igralnimi in didaktičnimi pripomočki, ter je urejena na način, da je za otroke primernejša in prijetnejša (poslikave, otroško pohištvo). Igrače, otroške knjige in ostale pripomočke je zavod pridobil večinoma preko sodelovanja z nevladnimi organizacijami. Obiski se v tej sobi redno izvajajo, saj je ta možnost na voljo vsem zaprtim mamam otrok v starosti do 12 let. Zavod je v letu 2013 pričel tudi z vpeljevanjem ideje o vodenih programih stikov med materami in otroki (v obliki pripravljenih delavnic in iger, v katere se skupno vključujejo mame in otroci), vendar se po uspešno izvedenem enkratnem dogodku, zaradi pomanjkanja razpoložljivega kadra, praksa ni nadalje razvijala. Poleg tega se je v sodelovanju z nevladno organizacijo v letošnjem letu izvedlo posebno pedagoško delavnico na temo razvijanja odnosa z otrokom preko pripovedovanja pravljic. Zaprte ženske so izražale visoko stopnjo motivacije in želje po nadaljevanju programa. Tudi ta program je ostal pri enkratni delavnici, saj sodelujoča organizacija ni bila zmožna samostojno pokrivati stroškov za izvedbo tovrstnih programov. Občasno zavod samostojno ali v sodelovanju z nevladnimi organizacijami izpelje še druge podobne aktivnosti (na primer novoletno izdelovanje daril za otroke), vendar se te aktivnosti ne povezujejo v sklenjen in nadaljevan program s poglobljeno vsebino. V ZPKZ Ig se ne izvajajo nobeni od zgoraj naštetih

posebnih programov obravnave na področju vloge matere. Tovrstni programi se v sistemu izvrševanja kazenskih sankcij še niso razvili.

5.3 Nosečnost

V zvezi z zaprtimi ženskami, ki so noseče, ne obstaja konsistenten nabor priporočil. Prakse in zakonodaje tujih držav so zelo raznolike. Soočanje s situacijo noseče zaprte ženske v ZPKZ Ig ni redko. Na primer zgolj v maju letošnjega leta so bili v ZPKZ Ig prisotni naslednji primeri:

- pri eni zaprti ženski se je pričakoval porod v času prestajanja kazni (kasneje določena prekinitev kazni),
- ena zaprta ženska je bila noseča z dvojčki, porod se je predvideval v času predčasnega odpusta s prestajanja kazni,
- v priporu je bila ena ženska v zgodnji fazi nosečnosti,
- eni zaprti ženski je bil ob nastopu kazni s strani centra za socialno delo novorojenček oddan v rejništvo in
- v zavod je na prestajanje uklonilne kazni prišla ženska, ki je bila teden dni pred rokom poroda.

V ZPKZ Ig nosečnost zaprtih žensk vodi zavodska ambulanta, pri širokem spektru priprav na rojstvo otroka pa sodeluje praktično celoten zavod. V zvezi z vodenjem nosečnosti in ženske po rojstvu otroka so povezana mnoga dodatna postopanja s strani zavoda (ginekološki pregledi, svetovanje o nosečnosti, šola za starše, vključevanje porodnišnice v pripravo na porod, obiski patronažne sestre, dodatna koordinacija s centri za socialno delo, urejanje starševskega, otroškega dodatka, varstvo otrok, sodelovanje z zdravstveno službo glede nege in ravnanja za zdrav razvoj otroka, idr). V primerih bivanja novorojenčka skupaj z zaprto mamo, ZPKZ Ig uredi poseben prostor, t.i. apartma za nosečnice, ki je opremljen s pripomočki za nego in vzgojo otrok.

V primeru nosečnosti tako nastanejo mnoge dodatne dejavnosti, pri čemer pa slovenska zakonodaja zelo skopo ureja to področje. Edino obstoječe določilo (poleg povezanih drugih členov istega zakona) je 62. člen ZIKS, ki narekuje, da je potrebno obsojenkam, ki so noseče ali ki so rodile med prestajanjem kazni zapora, zagotoviti ustrezno zdravniško nego in pogoje za nego otroka. Ob delu z nosečimi zaprtimi ženskami se zavod nemalokrat sooča s posebnimi situacijami, ki jih zakonodaja ne predvideva (na primer zavarovanje otroka obsojene tujke in ostajanje novorojenčka pri priprti ženski).

V ZPKZ Ig ne delujejo posebni izvajalci programov podpore zaprtim ženskam pri vzgoji in negi novorojenega otroka. V tovrstne aktivnosti se po svojih zmožnostih in sposobnostih vključuje obstoječi kader. V zavodu niti ni določen poseben strokovni program obravnave, ki bi določal vsebino pedagoškega, socialnega in psihološkega vodenja odnosa med zaprto osebo in otrokom, ki z njo biva v

tem posebnem socialnem prostoru. Strokovni program, ki bi naslavljal soočanje mame z materinstvom v zavodu, se ne izvaja, niti ne obstaja.

5.4 Obravnava drugih področij

Glede na posebnosti zaprtih žensk, ki se povezujejo z družbenimi spolnimi vlogami, stroka med drugim omenja še naslednja priporočila:

- Naj se novodošlim omogoča daljše obdobje za prilagajanje zavodskemu okolju

V ZPKZ Ig se temu načelu ne sledi, saj so, predvsem zaradi prostorske stiske, novodošle obsojene ženske relativno hitro nameščene iz sprejemne sobe med ostale zaprte osebe. Zavod ne razpolaga s posebnimi sobami za novodošle ženske v priporu, niti za uklonilno kaznovane. Te so takoj ob sprejemu nameščene v prostore skupaj z ostalimi, že nameščenimi ženskami.

- Naj se omogoča t.i. terapevtski pakt

Še posebej je pomembno, da zaprto žensko v nekaterih specialnih programih obravnava terapevt, ki ne vpliva neposredno na odločanje o ugodnostih, h katerim zaprta oseba stremi. V ZPKZ Ig zagotavljanje tovrstnega 'pakta' ni zagotovljeno. T.i. nosilci primera, strokovni delavci, ki vodijo obravnavo zaprtih oseb, obenem tudi pripravljajo mnenja v zvezi s podeljevanjem ugodnosti zaprtim osebam. Ženske nimajo možnosti strokovne obravnave v sklopu zavoda s terapevtom ali strokovnim delavcem, ki tovrstnih mnenj ne pripravlja.

- Pri reševanju konfliktov med zaprtimi osebami naj se pristopa interdisciplinarno

ZPKZ Ig intenzivno sledi tej smernici, saj se v zavodu vsakodnevno sestane strokovni tim, v katerem so predstavniki vseh zavodskih služb. Na teh srečanjih se dnevno predeluje aktualno problematiko in izstopajoče odnose med zaprtimi osebami. V reševanje konfliktov se pogosto neposredno vključuje več zavodskih služb oziroma oddelkov.

- Dostop do izobraževanja in zaposlovanja

Zaprtim ženskam je potrebno še posebej intenzivno zagotavljati dostop do različnih oblik izobraževanja in zaposlovanja. Na dan 1.1.2013 je bilo 21 % zaprtih moških vključenih v izobraževanje. Med zaprtimi ženskami ta delež ni predstavljal niti 1 %. V ZPKZ Ig namreč ne poteka interno formalno izobraževanje. Zavod ženskam neposredno ne zagotavlja vključevanja v formalne oblike izobraževanja, temveč se tovrstno vključevanje izvaja na način, da v zavodu zaposleni pedagogi skupaj z zaprtimi osebami načrtujejo in iščejo poti za vključevanje v programe zunaj zavoda. Ta načrtovanja so pogosto neuspešna, in sicer predvsem zaradi finančnih preprek, s katerimi se zaprte ženske soočajo.

Na področju zaposlovanja v ZPKZ Ig deluje javni gospodarski zavod, ki zaposluje relativno velik delež zaprtih žensk. Pri tem je potrebno poudariti, da gre predvsem za lažje fizično in nemalokrat

monotono delo, ki pogosto ne omogoča poklicnega uveljavljanja ali praktičnega usposabljanja za obdobje po prestani kazni. Ženske se v ZPKZ Ig zaposlujejo tudi na hišnih delih (predvsem kuhinja in pralnica) in aktivno sodelujejo tudi pri skrbi za zavodske prostore in okolico zavoda.

- Usposabljanje zaposlenih za delo z žensko populacijo zaprtih oseb

Osebe vseh služb (varnost, zdravstvo, tretma, idr) naj se usposablja za ustrezno ravnanje s posebnostmi, ki se med zaprtimi ženskami pojavljajo. Zaposleni naj razpolagajo z ustreznimi veščinami in kompetencami (npr. razumevanje in prepoznavanje viktimiziranih, učinkovito vodenje komunikacije z viktimiziranimi, veščine motivacijskih razgovorov, naravnost h tretmaju, idr). V ZPKZ Ig ne poteka nikakršno usposabljanje ali izobraževanje zaposlenih na naštetih področjih. V ta namen se v sistemu izvrševanja kazni še ni izoblikoval program, ki bi določal izvajalce in primerno vsebino izobraževanja.

6 SINTEZA RAZISKOVALNIH SPOZNANJ IN IZZIVI OBLIKOVANJA NOVE PENOLOŠKE PRAKSE

Priporočila, črpana iz ugotovitev strokovnjakov in raziskovalcev o posebnostih, ki pogosteje nastajajo ob soočanju ženske z odvzemom svobode, so bila primerjana z analizo obstoječe prakse v ZPKZ Ig. Pri sistematični primerjavi posameznih področij se kot bistveno kaže predvsem spoznanje, da zavod na posamičnih področjih skuša naslavljaati posebnosti, ki so povezane z žensko zaprto populacijo. Pri tem poskusi temeljijo predvsem na lastnem angažmaju zavoda, sodelovanju zavoda z zunanjimi sodelavci in nevladnimi organizacijami, pripravljenosti zaposlenih za dodaten vložek pri svojem delu in motivaciji zaposlenih za vnašanje novih in dobrih praks. Pri posamičnih poskusih in začetkih naslavljanja posebnih potreb zaprtih žensk je razvidno, da zavod prepozna nekatera aktualna spoznanja in da zavod razpolaga z osnovno željo in motivacijo, da bi tem spoznanjem sledil. Obenem zavod ne razpolaga niti s primernimi sistemskimi pogoji (na primer kader, kvalificirani strokovni programi obravnave, usposabljanje zaposlenih, idr.), niti s sistemsko podporo za daljnoročno in sistematično vzpostavljanje specializiranih programov obravnave žensk. Posledično nekatere temeljne potrebe zaprtih žensk v Sloveniji ostajajo popolnoma prezrte in nenaslovljene.

Kot ena redkih evropskih držav, Slovenija še vedno nima izoblikovane temeljne politike za delo z zaprtimi ženskami, pri čemer pa primeri dobre prakse iz tujine kažejo, da je ustrezno odzivanje na specifične ženske zaprte populacije nujno potrebno, saj se na ta način bistveno lahko vpliva na pojavnost tveganega vedenja in stisk med zaprtimi ženskami. V letnih poročilih Uprave RS za izvrševanje kazenskih sankcij je že leta moč prebrati ugotovitve, da se zaprte ženske v Sloveniji soočajo z mnogimi stiskami in težavami, ki so povezane predvsem z njihovimi družbeno pogojenimi spolnimi vlogami.

Oblikovanje nove penološke prakse na področju obravnave zaprtih žensk je poseben strokovni izziv. Pri načrtovanju "ženskih" programov namreč ni dovolj, da se razmišlja o ženski v zaporu. Razmislek o smiselnosti programov je vredno opremljati tudi s kritično mislijo o zaporu, ki je v ženski, saj "...trdoživa teorija in praksa patriarhalnega gospodstva, strogo sankcioniranje odklonov od družbeno pričakovane/zeželene vloge (matere & žene), domala paranoično kontroliranje ženskega uživanja, raznovrstno zatiranje, izkoriščanje in druge oblike moškega nasilja/ izživljanja nad ženskami- je danes dobro, že zelo zgledno dokumentirano in (p)opisano, vsekakor mnogo bolj ali manj subtilno nasilje, ki ga osebe ženskega spola izvajajo druga proti drugi /.../ ter, ne nazadnje, same proti sebi, npr. na ta način, da se prenašlo prostovoljno /.../ zaprejo v "ječo" družbeno- kulturno predpisane ženske vloge ..." (Kanduč, 2006). Pripada strokovnih programov obravnave žensk zato zahteva kritičen razmislek o tem, kako naslavljanje 'ženskih' potreb razmejiti od nekonstruktivnega ohranjanja in poglobljanja obstoječih stereotipov o ženskah (Currie, 2012).

Obenem je načrtovanje aktualnejše penološke prakse, ki bo sistematično naslavljal potrebe in posebnosti zaprtih žensk, tudi poseben etični izziv. Pri nadgrajevanju penološkega dela z ženskami je potrebna posebna previdnost v smislu, da "naj bodo poskusi približati se potrebam ženskega spola /.../ vselej oblikovani /.../ na osnovi previdnega razmisleka, kdaj so konkretni programi zapora v resnično pomoč (ženskemu) spolu in kdaj zgolj nadzor nad njim" (Muršič, 2006). Nadaljnje strokovno dopolnjevanje obravnave zaprtih žensk naj zato vselej sledi takšni etični drži, ki bo zmogla razmejevati in kritično oceniti vsebino programov in stopnjo nadzorovalnega momenta v njih.

7 ZAKLJUČEK

Pregled razvoja idej zadnjih 30ih letih v tujini v splošnem kaže na tri obdobja razvoja kriminološke misli in politike na področju žensk. Prvo obdobje je označevalo predvsem skrb, da bi se žensko v diskurzu kaznovanja naredilo vidno. Obdobje, ki mu je sledilo, je za osrednjo skrb vzelo predvsem ustvarjanje prostora za ženske v zakonodaji in praksi. Zadnje obdobje pa se osredotoča predvsem na skrb za pristope, ki vključujejo razlike, povezane s spolnimi vlogami (Gelsthorpe in Worrall, 2009). Za Slovenijo se zdi, da še ni zaključila niti z drugim od naštetih obdobj in da bo prostor za ženske v zakonodaji in praksi šele ustvarila.

Na podlagi lastnih opažanj pri neposrednem stiku s slovensko penološko prakso, si brez večjega zadržka upam predvidevati, da se zaprte ženske v Sloveniji soočajo z mnogimi posebnostmi, ki se kot del njihovih spolnih vlog še posebej izrazito manifestirajo ob situaciji odvzema svobode. Na žensko pripete posebnosti se v obliki raznolikih stisk in deprivilegiranosti izražajo tudi med zaprtimi ženskami v Sloveniji, obenem pa so izpostavljene slabšim pogojem in manjšemu obsegu storitev znotraj

insitutucije (kakor zaprti moški), njihove posebnosti so prezrte in neustrezno naslovljene (oziroma prepuščene samoiniciativi in omejenim zmožnostim zavoda), strukturirani strokovni programi, ki bi vključevali obravnavo posebnosti zaprtih žensk, pa se ne izvajajo, oziroma jih sistem še ni niti oblikoval.

V prispevku uporabljene ugotovitve tujih raziskovalcev o posebnostih zaprte ženske so v grobem najverjetneje prenosljive na populacijo zaprtih žensk v Sloveniji. Kljub temu pa je za nove oblike postopanja na tem področju potrebno dejansko stanje (potrebe in posebnosti žensk, zaprtih v ZPKZ Ig) najprej sistematizirano raziskati in šele na podlagi tega oblikovati nadaljnje smeri prakse.

Ob podatku, da število zaprtih žensk narašča bistveno hitreje kot število zaprtih moških, je še posebej pomembno, da se znantsvena in strokovna javnost na ta trend pravočasno in predvsem primerno odzoveta. Penalni sistem je namreč postal največji motor socialne stratifikacije in kulturnega razlikovanja, zato je zapor okno v globoka nasprotja in najtemnejše skrivnosti naše dobe (Wacquant, 2002). Ocenjujem, da je pogled skozi okno ženskega zapora na Igu nujno potreben, saj se zdi, da odstira razgled na pozabljeno in v sistemu prezrto populacijo zaprtih oseb.

LITERATURA

- Ase- Bente, R., Friestad, C. in Kjelsberg, E. (2012). Adverse childhood experiences among women prisoners: Relationships to suicide attempts and drug abuse. *International Journal of Social Psychiatry*, 60(40).
- Bartels, L. in Gaffney, A. (2011). *Good practice in women's prisons: A literature review*. Australian Institute of Criminology.
- Bauman, A., Salisbury, E.J., Van Voorhis, P. in Wright, E.M. (2012). Gender- Responsive Lessons Learned and Policy Implications for Women in Prison: A Review. *Criminal Justice and Behavior*. 39 (1612).
- Currie, B. (2012). Women in Prison: A Forgotten Population. *Internet Journal of Criminology*. Pridobljeno na www.internetjournalofcriminology.com
- Devetak, S. (2008). *Diskriminacija in pravice človeka v slovenskih zaporih*. Maribor: Inštitut za etnične in regionalne študije.
- Dobbs, R.R. in Waid, C.A. (2012). "Prison Culture", *Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities*. Sage.
- European Commission. (2005). *Women, Integration and Prison. An analysis of the processes of sociolabour integration of women prisoners in Europe*. Bruselj: Directorate-General for Research. Pridobljeno na www.ec.europa.eu/research/social-sciences/

- Faris, J. in Miller, J. (2010). Family Matters: Perceptions of Fairness Among Incarcerated Women. *The Prison Journal*, 90(139).
- Fritch, A., Heath, N.M. in Lynch, S.M. (2012). Looking Beneath the Surface: The nature of Incarcerated Women's Experiences of Interpersonal Violence, Treatment Needs and Mental Health. *Feminist Criminology*, 7(381).
- Gartner, R. in Kruttschnitt, C. (2003). Women's Imprisonment. *Crime and Justice*. 30(2003).
- Gelsthorpe, L. in Worrall, A. (2009). 'What works' with women offenders: The past 30 years. *The Journal of Community and Criminal Justice*, 56(4).
- Gilfus, M.E. (2002). *Women's Experiences of Abuse as a Risk Factor for Incarceration*. Center on Domestic Violence. Pridobljeno na <http://www.vawnet.org>
- Grella, C.E., Messina, N.P. in Saxena, P. (2014). Who Benefits From Gender- Responsive Treatment?: Accounting for Abuse History on Longitudinal Outcomes for Women in Prison. *Criminal Justice and Behavior*, 41(417).
- Jokinen, A. (2011). *Female prisoners in Finland and Scandinavia- A Literature Review*. Strong, Heuni.
- Kanduč, Z. (2006). Ženske, droge in zapor- interakcije in kontraindikacije. V: *Droge, zapori, ženske- postmoderna družba in njene zasvojenosti*. Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Lawston, J.M. in Lucas, A.E. (2011). *Razor Wire Women: Prisoners, Activists, Scholars, and Artists*. SUNY Press.
- Loper, B.A. in Thompson, C. (2005). Adjustment Patterns in Incarcerated Women: An Analysis of Differences Based on Sentence Length. *Criminal Justice and Behavior*, 32(714).
- Mallicoat, L. (2012). *Women and crime*. Sage.
- Muršič, M. (2005). Razmišljanje ob izpovedih obsojenk z izkušnjo zasvojenosti z ndovoljenimi drogami. V: *Ženske, droge in zapor*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Muršič, M. (2006). Kritično o "ženskah, drogah in zaporu". *Socialna pedagogika*, 10(1).
- Muršič, M. in Petrovec, D. (2011). Science fiction or reality: opening prison institutions (The Slovenian penological heritage). *The Prison journal*, 91(4), 425–447.
- Newburn, T. (2007). *Criminology*. Cullompton: Willan Noblet 2008.
- Noblet, A. (2008). Women In Prison: A review of the Current Female Prison System: Future Directions and Alternatives. *Internet Journal of Criminology*. Pridobljeno na www.internetjournalofcriminology.com
- Pische, J. in Walby, K. (2009). Dialogue on the Status of Prison Ethnography and Carceral Tours: An Introduction. *Journal of Prisoners on Prisons*, 18(1&2).
- Salisbury, E.J., Van Voorhis, P. in Wright, E.M. (2007). Predicting the Prison Misconducts of Women Offenders: The Importance of Gender-Responsive Needs. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 23(310).

- Sandifer, J.L. (2008). Evaluating the Efficacy of a Parenting Program for Incarcerated Mothers. *The Prison Journal*, 88(3).
- Svet Evrope, Odbor ministrov. (2006). *Priporočilo št. R(2006) 2 Odbora ministrov državam članicam o Evropskih zaporskih pravilih*. Pridobljeno na http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/dokumenti_v_slovenscini/#1403
- United Nations. (1955). Standard minimum rules for The Treatment of prisoners. Pridobljeno na <http://www.globaldetentionproject.org/law/legal-framework/international/un-declarations-principles-guidelines.html>
- United Nations. (2011). *A/RES/65/229: United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules)*. Pridobljeno na <http://www.penalreform.org/priorities/women-in-the-criminal-justice-system/international-standards/>
- Uprava Republike Slovenije za izvrševanje kazenskih sankcij. Letna poročila 2004- 2014. Pridobljeno na http://www.mp.gov.si/si/o_ministrstvu/ursiks_organ_v_sestavi/dokumenti/letna_porocila/
- Wacquant, L. (2002). The curious eclipse of prison ethnography in the age of mass incarceration. *Etnography*, 3(4).
- Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij. (2013). *Uradni list RS*, (110/06).
- Žišt, D. (2003). Obsojenke kot žrtve nasilja v zaporu. V 4. *Slovenski dnevi varstvoslovja, zbornik prispevkov*. Ljubljana. Visoka policijsko-varnostna šola, Ljubljana.